

ХУДОЖНЯ ПРИРОДА БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ: ПРОБЛЕМА РЕЦЕНЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті досліджуються основні проблеми реценції та інтерпретації Біблійної поетики. На основі праць Н.Фрая та ін. аналізується феномен сакрального тексту, заторкується проблема полісемії Біблійних текстів.

Ключові слова: Біблія, література, поетика, текст, феномен, герменевтика.

Біблія займає особливе місце у герменевтичному універсумі світу: "Якщо Біблію поставити у центр космосу Західного світу, ми побачимо, що цей міфічно-метафоричний космос має всеохоплюючу структуру, і ця структура – це не якийсь хаос чи безкінечні невпорядковані відлуння і співпадіння. Наступний крок буде в утвердженні сфери, яку можна назвати літературною космологією" [1:150]. Н. Фрай наполягає на думці, що Біблія є кодом буття, кодом мистецтва і літератури зокрема. "Якщо розглянути теорію критики як всеохоплюючу теорію, то це допоможе зрозуміти роль Біблії у моїй критиці. Теорія жанрів, представлена в "Анатомії критики", привела мене до священної книги, яка разом з секулярними аналогіями чи пародіями на неї є найбільш всеохоплююча форма з усіх, що можна докладно дослідити у межах літературної орбіти. І тоді я зрозумів, що перспективу потрібно повернути у зворотному напрямі: починати з сакральної книги і працювати в напрямі секулярної літератури... А оскільки Біблія написана поетичною мовою, її також можна розглядати як особливий мікрокосм чи епітом єдності літературного досвіду Заходу" [1]. Фрай наголошує, що донедавна Біблію виключали з літературної дискусії, "однак, це єдина книга, яка об'єднує більшість проблем літературної критики у єдиному фокусі" [1].

У секулярному дискурсі першими серйозно перейняли біблійну традицію романтики, почавши вивчати художньо-поетичні аспекти Біблії у їх стосунках до літератури. Особливо це помітно в англійській літературі, де Самуель Джонсон утвердив побудовані на цій основі канони критики. Другим етапом зацікавлення Книгою Книг у світовій гуманітарній науці став екзистенціалізм, у руслі якого сформувалася релігійна (християнська) екзистенц-філософія. Найпоказовішим її представником, який найбільше уваги приділив вивченню Біблії як явища культури, був Карл Ясперс. "Звичайно, основоположник найбільш ліберального і гуманістично орієнтованого варіанту екзистенц-філософії не може обійти увагою духовної кризи, яку переживає сучасне західне суспільство. Його хвилює доля людини, вірніше – західноєвропейської людини. А "західноєвропейець" означає для Ясперса "християнин". Він не уявляє собі освіченого західноєвропейця без знання Біблії; західноєвропейська цивілізація – це перш за все "Біблія і античність"" [2:37].

Ясперс дуже високо оцінив значення Біблії для європейської культури в цілому і для філософії зокрема: "Історичні джерела західноєвропейського філософствования закорінені не лише в грецькому, а й в біблейському мисленні... Вивчення Біблії дійсно було однією з основ усієї західноєвропейської філософії аж до сьогодняшнього дня" [3:32-33]. "Біблія – це депозит релігійного, міфологічного, історичного, екзистенційного досвіду тисячоліть" [3:489]. Таким чином, "Ясперс в Біблії знаходить мотиви екзистенційної філософії та її особливу вартість убачає в тому, що вона є берегиною екзистенційного досвіду, показує "крах" людини, подолання цього краху і здійснення справжнього буття. Тому філософ повинен незаперечно звертатися до Біблії... Якщо ж філософія, заявляє Ясперс, базується лише на розумі, то вона не висвітлює основ людського буття і перестає бути філософією" [2:42]. Таке ж розуміння переноситься і на сферу літературної критики.

Тому сьогодні повсюдно відчувається велике зацікавлення зв'язками Біблійної критики та секулярної літератури (Гадамер, Рікер, Вальтер Онґ). У передмові до книги "Words With Power" (1990), Фрай зазначає, що у час написання "Great Code" (1982) літературних критиків, що цікавилися Біблійними дослідженнями, було дуже мало, а за кілька років їх стало набагато більше, і ця кількість зростає у геометричній прогресії. Усі сучасні дослідники сходяться на думці, що сьогодні літературна критика не може замикатись у собі, а повинна виходити за межі суміжних сфер дослідження, до яких у першу чергу належать міфокритика, теорія символів, семіотика, культурологія: "Я помітив, що постійно збільшується кількість літературних критиків, які виходять за межі літературної сфери і розвивають свої зацікавлення у рамках інших словесних дисциплін. Дехто, включаючи і мене, є послідовниками Кеннета Бурка (Kenneth Burke), який став піонером у дослідженні "Риторики релігії". З багатьох причин, чому зростає моє захоплення Біблією, я назву дві. Перша – літературна критика у вивченні метафор прив'язана до гіпотетичної літературної метафори, яка є твердженням тотожності, що залишається чисто вербальним, і одночасно заперечує те, що стверджує. Біблія розширює метафору до розуміння того, що можна назвати екзистенційною метафорою, дійсним ототожненням усвідомленого суб'єкта з чимось, що є об'єктивним в собі... Інша причина – подвійна перспектива, яку розгортає Біблія: з однієї точки зору це повністю уніфікована цілість метафоричності й образності, з іншої – вона є абсолютно децентралізована. Іншими словами, вона постійно конструює і деконструює себе" [4:84-85]. Є значно більше причин, чому Біблія викликає особливий інтерес літературознавців, мистецтвознавців, філософів. Водночас існує ряд причин, чому для дослідження Біблії неприйнятні традиційні підходи до аналізу тексту, що робить її об'єктом окремої наукової дисципліни – біблійної герменевтики.

За час існування Біблія здобула визнання не тільки як релігійна книга християнства, а й як складний духовно-культурний феномен людства. Не зважаючи на її текстову природу, ніхто із світових літературознавців не вважає її художнім твором і не прирівнює до зразків літератури, беручи до уваги ряд особливостей не власти-

вих для літературних творів. Стосовно цього Н. Фрай висловлювався так: "Ось книга, яка безперервно здійснює плідний вплив на англійську літературу, починаючи від англо-сакських письменників до поетів, молодших від мене, і при цьому ніхто не скаже, що Біблія "є" літературним твором. Навіть Блейк, що значно далі своїх сучасників зайшов в ототожненні релігії з творчою діяльністю людини, так Біблію не називав. Він говорив: "Старий і Новий Заповіти – це Великий Код Мистецтва" [5]. На думку Фрая, вивчення Біблії є необхідним для усіх гуманітаріїв, і в першу чергу для філологів, оскільки вивчення Біблії дає ширше розуміння соціальної функції слів, відкриває більший вербальний контекст, частиною якого є література, дає розуміння великої частини художніх образів і символів мистецтва загалом. "Людина живе не так, як тварини в природі, а в оточенні міфологічного універсуму, структури уявлень і вірувань, розвинутих у процесі її екзистенційної діяльності. Більшість з них сприймається підсвідомо, і це означає, що наша уява може сприймати деякі елементи, представлені в мистецтві чи літературі без усвідомленого розуміння того, що ми сприймаємо. Практично все, що ми бачимо у цій структурі взаємозв'язків, є соціально обумовлене і культурологічно успадковане. Окрім культурного спадку повинен бути і спільний психологічний спадок, в іншому випадку форми культури і уявлення поза межами наших власних традицій будуть незрозумілими для нас... Одна з практичних функцій критики, шляхом якої можна свідомо організовувати культурну традицію, на мою думку, - більше усвідомити наше міфологічне середовище. А Біблія є безперечно найголовнішим елементом у нашій імагінативній традиції, не залежно від того, віримо ми в неї, чи ні" [5]. І продовжує: "Можливо, і були якісь зрозумілі причини, але сьогодні нема жодного оправдання вченим, які обговорюють різні культурологічні проблеми, що беруть свій початок з Біблії і великою мірою окреслені у ній, і при цьому роблять вигляд, ніби Біблії взагалі не існує" [5]. Не заперечуючи літературних достоїнств Книги Книг, Фрай доходить висновку: "Літературний підхід до Біблії сам по собі не є неправомірним: жодна книга не може здійснювати такого надзвичайного літературного впливу, якщо їй не властиві літературні характеристики. Але Біблія абсолютно очевидно є щось "більше", ніж просто літературний твір, - і що би це "більше" не означало, я не думаю, що тут прийнятна кількісна метафора" [5].

Більшість учених сходяться на думці, що Біблія у більшій частині текстів послуговується поетичною мовою, тобто такою, яка властива художній поезії. Оскільки поетична мова дуже наближена до риторичної (у першу чергу інтенсивним вживанням мовних фігур), і Біблія використовує цю поетичну мову, але при цьому не перетворюється на поему чи інший художній твір, то її стиль можна назвати риторичним. Основна риса літературних текстів – художність. Ніхто не може заперечити, що Біблійним текстам притаманна ця риса. У жодній книзі немає такої палітри художніх засобів, як у Біблії. Однак, традиційний погляд на Біблію, як ми знаємо, стверджує думку, що вона є "художня" правда. Ця точка зору стосовно буквального значення припускає, що Біблія є невидимим зв'язком між словами, які містять "істинні" картини історичних подій, та концептуальними доктринами. Вона є "засобом "об'явлення", і це об'явлення означає щось об'єктивне, що приховане за словами і відкривається безпосередньо читачеві. Це також "натхненна" книга, і це натхнення означає, що її автори виконували функцію, так би мовити, святих магнітофонів, які записували під диктовку зовнішньої духовної сили..." [4: 229].

За визначенням критики, якщо текст передбачає конкретні зовнішні паралелі до вербальної структури, то такий текст є не художнім, а описовим. Але "Біблія навіть на перший погляд дуже відрізняється від описового письма. Письменник, описуючи щось з метою розкрити певні істини засобом вербальних структур, уникає мовних фігур, оскільки всі фігури наголошують на тому відцентровому аспекті слів, що відноситься або до сфери поезії, або до категорій риторики. А Біблія наповнена експліцитними метафорами, гіперболами, різноманітною етимологією, грою слів, практично усіма можливими художніми засобами, деякі з яких у лінгвістичних словниках розглядаються як граматичні невідповідності чи логічні помилки. Але засоби граматики і логіки є достоїнствами поезії, у той час як ніхто не може назвати Біблію поетичною структурою, хоча їй притаманні усі характеристики поезії, які зараховуються до її особливих засобів літературного впливу" [4:231]. Тому ми вимушені погодитись із висновком, до якого у процесі дослідження Біблії доходить Н. Фрай: "Біблію ми не можемо назвати ні художньою, ні нехудожньою. Вона має літературне значення, але все ж "ми не можемо з нею робити те, що ми робимо з Гомером чи Данте... В Біблії ми маємо справу із значно складнішою теорією значення і істинності, ніж в інших книгах... Концентричний контекст Біблії розширюється до величини, що зазвичай називається "Свята Біблія", і навіть може виходити значно далі за ці межі, якщо ми не зупинимось на них. Але де б ми не зупинилися, єдність Біблії як єдиного цілого – це концепція, яка підкреслюється для розуміння будь-якої її частини. У першу чергу, ця єдність, підкреслимо, - не метонімічне утвердження доктрини, спрямоване на нашу віру: це є єдність нарративу і образності, яку ми абсолютно правомірно можемо назвати імпліцитною метафорою" [5:62].

Художня природа тексту також означається часово-просторовими категоріями, закладеними в нього. Хронологія Біблії є ще однією характеристикою, яка відрізняє її від творів літератури. "Кожен акт уяви, кожна єдність екзистенції і осягнення, це часово-просторовий комплекс, але не час плюс простір, а час помножений на простір, так би мовити, в якому час і простір, якими вони є в нашому розумінні, зникають, як зникають водень і кисень, коли вони стають водою. Таке значення вкладає Блейк у поняття "вічний" (eternal) і "безмежний" (infinite). Вічність – це не безконечний час, а безмежність – це не безконечний простір: це зовсім інші ментальні категорії, якими ми сприймаємо божественний світ. Духовний світ, який візуалізується як світ незмінного порядку, символізується неваріативними математичними відношеннями, це не вічний світ, а духовний, в якому просто усунено категорію часу. І, для повного протиставлення, духовний світ візуалізується як незмінно триваючий світ абстрактного часу, позбавлений обмежуючих рамок чи лімітів екзистенції" [6:46]. Таким чином, ро-

зуміння часо-простору в літературі, навіть за умови вживання слів "вічність" і "безмежність", не має нічого спільного з істинним розумінням цих категорій, яке передбачено Біблією.

Цікавим є також погляд Блейка на Біблію з точки зору рецепції (у її співвідесені з мистецтвом). Сприйняття чи тим більше рефлексія, як правило, завжди спрямовані на *его*. У осягненні Божого Слова, крім звичайних у нашому розумінні процесів сприйняття долучається усвідомлення Творця як Реципієнта: "Архетипове Слово Боже розглядає часово-просторовий світ як єдине творіння у вічності і безмежності, зіпсоване і відкуплене. Воно є візією Бога (суб'єктивною і генетивною: візією, яку Бог має в нас) ...візією створення, падіння, відкуплення і апокаліпсису... Біблія – це найбільший витвір мистецтва, який осягає одночасно весь світовий досвід від створення до фінального видіння Міста Божого, охоплює героїчні саги, пророчі видіння, легенди, символи, Євангелії Христа, поезію і ораторське мистецтво... З певних причин юдеям вдалося зберегти імагінативну традицію, яку греки та інші нації втратили і пізніше сприйняли лише у замаскованій чи алегоричній формі" [6:108].

Як відомо, у процесі читання тексту, одна з основних функцій відводиться уяві. Під час читання художнього твору кульмінаційними з точки зору уяви є прочитання кульмінаційних епізодів чи особливо образних уривків. Біблія, на думку Н. Фрая, є єдиним текстом, де роль уяви має більше значення не в час читання, а після завершення читання тексту: "Біблія завершується видінням кінця часів і історії, і є надзвичайно відкритим завершенням. Вона завершується запрошенням прийти чи увійти в образ пиття живої води. Тут мається на увазі, що її реальність починає діяти в уяві читача, як тільки він завершує читати" [4:235]. Окрім того, стосовно уяви у процесі читання Біблії, ми можемо сказати, що це дещо відмінний тип уяви, оскільки література в осягненні процесів буття коливається у межах між сном і мрією, незрозумілим минулим і незнаним майбутнім, де центральними є категорії долі і випадку, в той час як Біблійні тексти підпорядковані Богові як Першопричині, що повністю визначає сенс, послідовність і передбачення/розуміння подій буття – від створення і гріхопадіння до апокаліптичного кінця. Отже, тут ми маємо справу з гіпотетично-творчим/ розуміючо-творчим типами уяви і мислення.

Переходимо до ще одного аспекту, на якому необхідно зупинитись детальніше – полісемантичній структурі значення тексту. Починаючи від Августина, через Данте [7:387], у літературній критиці утвердилась концепція "чотирьох значень": буквального, алегоричного, морального і анагогічного [8:606]. Очевидно, нема потреби детально з'ясовувати, що твори художньої літератури не виходять за рамки перших трьох значень (за винятком, можливо, окремих творів, таких як "Божественна комедія" Данте, де можна виявити й анагогічний сенс). Тому анагогічна критика зазвичай асоціюється з теологією чи релігійною доктриною і дуже рідко застосовується до власне літературних творів. Однак, "анагогічна точка зору в критиці веде до концепції існування літератури у її власному універсумі, яка вже є не коментарем життя чи реальності, а сама містить життя та реальність у системі вербальних взаємозв'язків" [9:122].

Анагогічне значення Біблійних текстів вирізняє їх з-поміж літературних творів. Літературі властивий мімітичний спосіб осягнення дійсності, що базується на віддзеркаленні явищ буття (природи). Але "коли ми переходимо до анагогії, то природа стає не вмістилищем, а вмістом, і архетипні універсальні символи, такі як місто, сад, пошук, шлюб уже не бажані форми людської внутрішньої природи, а самі стають формами природи. Природа тепер стає внутрішнім елементом розуму безмежної людини... Це вже не реальність, а мисленнєві чи уявні межі бажання, яке є безмежним, вічним, і тому апокаліптичним" [9:119] (апокаліптизм у концепції Н. Фрая набуває сенсу надприродного об'явлення, божественного пророцтва, трансцендентного осягнення буття). Усі види літератури зазнали глибокого впливу анагогічного значення Писання чи апокаліптичного об'явлення. У той час, коли зміст літератури полягає у "чистій образності" чи імагінативності, Писання, будучи також релігійними документами, є поєднанням імагінативного та екзистенційного змістів.

Літературний світ, навіть якщо й можна його назвати літературним універсумом, це все-таки тільки художня реальність, а не окремий екзистенційний універсум. "Апокаліпсис означає об'явлення, і коли мистецтво стає апокаліптичним, - воно об'являє. Але воно об'являє тільки у своїх власних термінах і у своїх власних формах: воно не описує і не відкриває окремого змісту об'явлення. Тільки коли поет чи критик переходить від архетипної до анагогічної фази, вони входять у фазу, в якій лише релігія, - чи щось, що у категоріях вічності може дорівнювати до релігії, - може осягнути зовнішню мету" [9:125].

Таким чином, тут ми маємо справу з двома різними типами мислення: в літературі – імагінативне, художньо-образне мислення, у сакральних текстах – трансцендентне апокаліптичне мислення. Тому вивчення літератури спрямоване на розуміння художнього світу уяви у безмежній кількості проявів людської думки, пропущеної через творчий процес, що в результаті є хоч і творчою, можливо, дуже індивідуальною, але все-таки рефлексією реального світу. Сакральні тексти, хоч їх теж можна розглядати з точки зору їхньої художньо-образної природи, мають зовсім іншу природу, де образи чи художні фігури є лише зовнішнім оформленням внутрішньої структури апокаліптично-трансцендентного змісту, а тому їх вивчення повинно в першу чергу передбачати осягнення їх анагогічного значення. "Звичайно, Біблія настільки ж образна, як і будь-який інший літературний твір. Але на відміну від нього, ця образність повинна сприйматися як сокровенна і поглинатися у мовчазному слуханні, яке є випробуваною реакцією на Слово Боже" [4:187].

1. Frye N. Words with Power. Being a Second Study of the Bible and Literature. – First Harvest, 1992.
2. Типсина А.Н. Немецкий экзистенциализм и религия. – Л., 1990.
3. Jaspers K. Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung. – Munchen, 1963.
4. Frye N. Myth and Metaphor. –University Press of Virginia, 1996.

5. Frye N. The Great Code. The Bible and Literature. – New York – London: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1982.
6. Frye N. Fearful Symmetry. – Princeton University Press, 1990.
7. Данте. Малые произведения. – М., 1968.
8. Эко У. Заметки на полях "Имени розы"// Эко У. Имя розы. – С-Пб.: Симпозиум, 2001.
9. Frye N. Anatomy of Criticism. – Princeton University Press, 1990.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Лановик З.Б. Художественная природа Библейских текстов: проблема реценции и интерпретации

В статье исследуются основные проблемы реценции и интерпретации Библейской поэтики. На основании трудов Н.Фрая и др. анализируется феномен сакрального текста, затронута проблема полисемии Библейских текстов. Ключевые слова: Библия, литература, поэтика, текст, феномен, герменевтика.

Lanovyk Z.B. Artistic Nature of the Biblical Texts: the Problem of Reception and Interpretation

The paper studies the major problems of reception and interpretation of the Biblical poetics. It analyses the phenomenon of the Sacred text and mentions the problem of polysemy of the Biblical texts, relying on works by N. Frye. Key words: literature, poetics, text, phenomenon, hermeneutics.